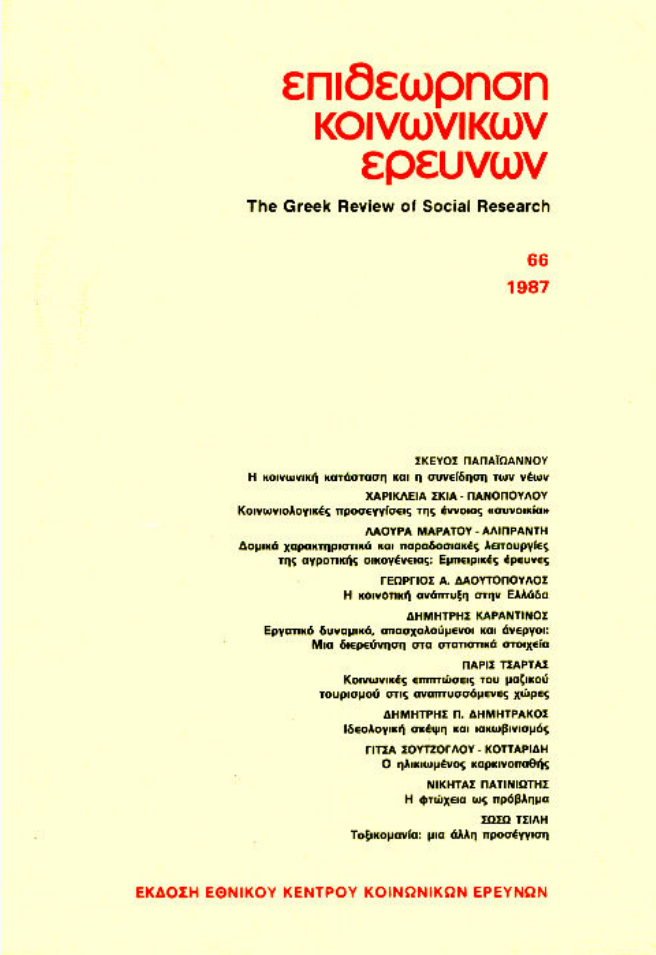
ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

The Greek Review of Social Research

Vol 66 (1987)

66

Εργατικό δυναμικό, απασχολούμενοι και άνεργοι: μια διερεύνηση στα στατιστικά στοιχεία

Δημήτρης Καραντινός

doi: 10.12681/grsr.658

Copyright © 1987, Δημήτρης Καραντινός

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0.

To cite this article:

Καραντινός Δ. (1987). Εργατικό δυναμικό, απασχολούμενοι και άνεργοι: μια διερεύνηση στα στατιστικά στοιχεία. *The Greek Review of Social Research*, *66*, 121–143. https://doi.org/10.12681/grsr.658

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 29/03/2024 09:59:49

Δημήτρης Καραντινός

ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΥΝΑΜΙΚΟ, ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΙ ΚΑΙ ΑΝΕΡΓΟΙ: ΜΙΑ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΣΤΑ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Κατά τα τελευταία χρόνια η επιβράδυνση του ρυθμού αύξησης του εθνικού εισοδήματος και γενικότερα η καθυστέρηση της οικονομικής ανάπτυξης έχει άμεσο αντίκτυπο στα επίπεδα απασχόλησης προκαλώντας όξυνση της ανεργίας. Σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις το ποσοστό των ανέργων στο εργατικό δυναμικό ακολουθεί ανοδική πορεία, ενώ παράλληλα με τον αριθμό των ανέργων αυξάνει και η μέση διάρκεια ανεργίας. Το 1984, από ένα εργατικό δυναμικό 3,8 εκατομμυρίων ατόμων, περισσότερα από 300 χιλιάδες άτομα δεν είχαν και ζητούσαν εργασία, ήταν δηλαδή άνεργα. Ποτέ άλλοτε, στη μεταπολεμική τουλάχιστον περίοδο, δεν είχαν καταγραφεί τόσοι άνεργοι.

Όπως είναι φυσικό, η αύξηση του αριθμού των ανέργων με όλο το κοινωνικό και οικονομικό κόστος που υπονοεί, αποτελεί πηγή ανησυχίας και ενδιαφέροντος.

Η εργασία αυτή φιλοδοξεί να συμβάλει στη συζήτηση που διεξάγεται σήμερα για την ανεργία, θέτοντας δύο επιμέρους στόχους.

Ο πρώτος στόχος αφορά τον έλεγχο της ποιότητας των διαθέσιμων, επίσημων στατιστικών στοιχείων για το εργατικό δυναμικό, τους απασχολούμενους και τους ανέργους. Παρά το γεγονός ότι η αύξηση του αριθμού των ανέργων δεν αμφισβητείται πλέον από κανέναν, το ακριβές μέγεθος της ομάδας των ανέργων παραμένει εν πολλοίς ανεξιχνίαστο. Στη μέχρι και σήμερα περιορισμένη ακόμη σχετική βιβλιογραφία, συχνά εκφράζονται σοβαρές επιφυλάξεις για την επάρκεια των στοιχείων στη χώρα μας.[1] Με τη σειρά τους οι επιφυλάξεις αυτές συμβάλλουν στη σύγχυση και δυσχεραίνουν το έργο αυτών που σχεδιάζουν την πολιτική απασχόλησης, εφόσον ακόμη και το

1. Βλ. Γ. Συκιανάκη, *Περιφερειακές ανάγκες για νέες θέσεις απασχόλησης 1981-1985*, ΚΕΠΕ, 1985, σ. 28.

στοιχειώδες ερώτημα, πόσοι είναι οι άνεργοι, δεν μπορεί να απαντηθεί με ακρίβεια.

Τα στατιστικά στοιχεία για την απασχόληση και την ανεργία εξετάζονται αναλυτικά στην επόμενη παράγραφο. Εκεί περιγράφονται οι έννοιες και οι ορισμοί που έχουν υιοθετηθεί για τις ανάγκες των εκτιμήσεων και διερευνάται η αποτελεσματικότητά τους.

Το γενικό συμπέρασμα στο οποίο καταλήγουμε είναι ότι οι επιφυλάξεις για την ορθότητα των στοιχείων είναι βάσιμες και ότι τα τελευταία πάσχουν από σφάλματα, όχι με τη στενή στατιστική έννοια –δηλαδή της απόκλισης της εκτίμησης από το πραγματικό μέγεθος– αλλά από σφάλματα που είναι συνέπεια του ότι οι ορισμοί που χρησιμοποιούνται δεν είναι και οι πλέον κατάλληλοι για τις συνθήκες της ελληνικής αγοράς εργασίας. Κάποιες προτάσεις για τη βελτίωση των στοιχείων διατυπώνονται στο τέλος του άρθρου.

Ο δεύτερος στόχος μας είναι να επιχειρήσουμε μια επαρκέστερη, για τις ανάγκες της πολιτικής απασχόλησης, εμπειρική καταμέτρηση των ανέργων, αναγνωρίζοντας ταυτόχρονα τις διάφορες διαστάσεις του προβλήματος. Η συζήτηση για την ανεργία επικεντρώνεται σχεδόν αποκλειστικά στο ποσοστό των ανέργων στο εργατικό δυναμικό, αυτό που στην τεχνική διάλεκτο αναφέρεται σαν ανοικτή ανεργία, καθώς και στις βραχυχρόνιες διακυμάνσεις του ποσοστού αυτού. Έτσι μένουν εκτός συζήτησης προβλήματα που συνδέονται με την ανεργία, με την έννοια ότι αποτελούν διαστάσεις της, όπως για παράδειγμα η υποαπασχόληση, η ετεροαπασχόληση, η μη παραγωγική απασχόληση, η χαμηλά αμειβόμενη απασχόληση κλπ.

Το πρόβλημα της ανεργίας δεν αφορά μόνον όσους ζητούν εργασία. Αφορά και όσους εργάζονται λιγότερο από όσο θα ήθελαν ή ακόμη και τους απασχολούμενους που δεν κερδίζουν αρκετά από την εργασία τους. Αφορά έμμεσα και όλους τους απασχολούμενους γενικά, στο βαθμό που οι τελευταίοι βλέπουν τη διαπραγματευτική τους δύναμη να μειώνεται εξαιτίας ακριβώς της ύπαρξης ενός μεγάλου αριθμού ανέργων.[2]

Η εκτίμηση του πληθυσμού που επηρεάζεται άμεσα από την ανεργία με αυτή την πλατιά έννοια, δηλαδή της ανεπάρκειας ευκαιριών απασχόλησης, μας απασχολεί στο υπόλοιπο μέρος της εργασίας αυτής.

Όπως θα διαπιστώσει ο αναγνώστης, τα διαθέσιμα στοιχεία γενικά δεν προσφέρονται για ένα τέτοιο εγχείρημα. Σε ορισμένες περιπτώσεις τα στοιχεία προσεγγίζουν τα ζητούμενα σε ικανοποιητικό βαθμό. Σε άλλες περιπτώσεις όμως, προκειμένου να καταλήξουμε σε μια στοιχειώδη έστω εικόνα της

---

2. Για μια επισκόπηση εναλλακτικών ορισμών της απασχόλησης και της ανεργίας, βλ. M. Meier, *Leading Issues in Economic Development*, Oxford University Press, 1976, κεφάλαια III και IV.

κατάστασης των πραγμάτων χρειάζονται υποθέσεις. Αναγκαστικά λοιπόν και μέχρι να βελτιωθεί η ποιότητα των στατιστικών στοιχείων θα πρέπει να αρκεστούμε σε κάποιες χονδρικές εκτιμήσεις.

ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΥΝΑΜΙΚΟ, ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΙ ΚΑΙ ΑΝΕΡΓΟΙ

Τα πλέον εμπεριστατωμένα στοιχεία για το εργατικό δυναμικό στη χώρα μας προέρχονται από τις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού της ΕΣΥΕ. Πρόκειται για μια σειρά από ετήσιες δειγματοληπτικές έρευνες μεγάλης κλίμακας που διεξάγονται το δεύτερο τρίμηνο κάθε έτους. Μέχρι το 1980 κάλυπταν μόνον τις αστικές περιοχές ενώ από το 1981 επεκτάθηκε η κάλυψή τους και στις ημιαστικές και αγροτικές περιοχές. Από το 1981 επίσης οι έρευνες αυτές γίνονται στα πλαίσια όμοιων ερευνών που διενεργούνται σε όλες τις χώρες της ΕΟΚ με τους ίδιους ορισμούς καθώς και με το ίδιο ερωτηματολόγιο.

Στατιστικά στοιχεία για την απασχόληση και την ανεργία συλλέγονται επίσης στα πλαίσια των απογραφών πληθυσμού-κατοικιών της ΕΣΥΕ καθώς και από τον ΟΑΕΔ. Η χρησιμότητα των αποτελεσμάτων των απογραφών για την παρακολούθηση των βραχυχρόνιων μεταβολών στα μεγέθη και επομένως η χρησιμότητά τους για τη χάραξη πολιτικής απασχόλησης είναι περιορισμένη εξαιτίας του γεγονότος ότι τα στοιχεία είναι διαθέσιμα μία φορά κάθε δέκα χρόνια. Τα στοιχεία του ΟΑΕΔ εξάλλου αφορούν πρώτιστα μία μόνον κατηγορία του εργατικού δυναμικού, τους μισθωτούς στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας. Όμως ακόμη και γι' αυτή την κατηγορία υποεκτιμάται η ανεργία επειδή δεν έχουν όλοι οι άνεργοι κίνητρα για να δηλώσουν την ανεργία τους στους σχετικούς καταλόγους.

Οι έρευνες εργατικού δυναμικού της ΕΣΥΕ είναι σχεδιασμένες κατά τέτοιο τρόπο ώστε ο πληθυσμός του δείγματος να κατατάσσεται σε μία μόνον από τις ακόλουθες τρεις κατηγορίες: στους απασχολούμενους, στους άνεργους και στους εκτός εργατικού δυναμικού. Το σύνολο των απασχολουμένων και των ανέργων συνιστά το εργατικό δυναμικό.

Τα κριτήρια για την ταξινόμηση του πληθυσμού του δείγματος εμφανίζονται εκ πρώτης όψεως απλά. Όσοι έχουν μια εργασία στην οποία εργάστηκαν κατά την εβδομάδα της έρευνας ή από την οποία απουσίασαν για μια σειρά λόγων –όπως ασθένεια, άδεια, απεργία κλπ.– κατατάσσονται στους απασχολούμενους. Όσοι δεν έχουν μια εργασία, ζητούν εργασία και είναι διαθέσιμοι να αναλάβουν εργασία καταχωρίζονται στους άνεργους. Όσοι

δεν πληρούν καμιά από τις παραπάνω προϋποθέσεις θεωρούνται εκτός εργατικού δυναμικού.

Σε περιπτώσεις που ένα άτομο δραστηριοποιείται σε παραπάνω από μία από τις τρεις αυτές κατηγορίες, το πρόβλημα της κατάταξης επιλύεται με την εφαρμογή κριτηρίων. Αν για παράδειγμα ένας απασχολούμενος ζητάει εργασία, είτε γιατί θέλει να αλλάξει εργοδότη είτε γιατί θέλει και δεύτερη απασχόληση, παρά το γεγονός ότι ζητάει εργασία όπως ακριβώς και οι άνεργοι, κατατάσσεται στους απασχολούμενους. Εδώ το κριτήριο της απασχόλησης υπερισχύει του κριτηρίου της ανεργίας.

Τα βασικά στοιχεία για το εργατικό δυναμικό του έτους 1983 εμφανίζονται στον Πίνακα 1.[3] Το εργατικό δυναμικό υπολογίστηκε σε 3,8 εκατομμύρια άτομα ενώ εντοπίστηκαν περίπου 300 χιλιάδες άνεργοι (ποσοστό 7,86% του εργατικού δυναμικού). Την ομάδα των μη οικονομικά ενεργών αποτελούν 3,6 εκατομμύρια άτομα, με σημαντικότερες κατηγορίες τις νοικοκυρές (1.863 χιλιάδες), τους συνταξιούχους (965 χιλιάδες) και τους μαθητές - σπουδαστές (658 χιλιάδες).

Ένα σημαντικό μέρος των απασχολουμένων, 737 χιλιάδες άτομα, εργάστηκε για διάφορους λόγους λιγότερο από 35 ώρες την εβδομάδα της έρευνας ενώ από αυτούς 116 χιλιάδες δεν εργάστηκαν καθόλου. Εναλλακτικά, 548 χιλιάδες άτομα υπολογίζεται ότι εργάστηκαν λιγότερο από το συνηθισμένο ωράριο του κλάδου τους και μόλις 61 χιλιάδες άτομα περισσότερο.

Με μερική απασχόληση εργάζονται 227 χιλιάδες άτομα (6,47% του συνόλου των απασχολουμένων), ενώ από τους άνεργους ένα μεγάλο τμήμα (35,24% του συνόλου) ήταν νεοεισερχόμενοι στην αγορά εργασίας, δεν είχαν δηλαδή ξαναεργαστεί στο παρελθόν.

Οι εκτιμήσεις για το μέγεθος του εργατικού δυναμικού σε δεδομένη χρονική στιγμή συνήθως λαμβάνονται σαν μια προσέγγιση για την προσφορά της εργασίας. Τα στοιχεία για τον αριθμό των απασχολουμένων επιτρέπουν την εκτίμηση της συνολικής συμμετοχής του παράγοντα εργασία στη διαμόρφωση του τελικού προϊόντος ενώ τα στοιχεία για τους ανέργους φανερώνουν το πράγματι διαθέσιμο εργατικό δυναμικό που παραμένει ανεκμετάλλευτο.

Το ερώτημα που τίθεται και το οποίο θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε είναι κατά πόσο η μεθοδολογία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού επιτρέπει την ικανοποιητική προσέγγιση των παραπάνω. Συγκεκριμένα θα διερευνήσουμε σε ποιο βαθμό η εφαρμογή του τριπτύχου απασχολούμενος - ά-

---

3. Όλα τα στοιχεία του Πίνακα βασίζονται στο υλικό της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού για το 1983. Μερικά από τα στοιχεία αυτά ωστόσο δεν δημοσιεύονται από την ΕΣΥΕ.

νεργος - εκτός δυναμικού αποδίδει ρεαλιστικές εκτιμήσεις για τα ζητούμενα μεγέθη.

Χωρίς αμφιβολία, οι περισσότερες περιπτώσεις ατόμων που μπορούμε να φανταστούμε, εμπίπτουν φυσιολογικά σε μία μόνον από τις τρεις καταστάσεις. Όμως υπάρχουν και περιπτώσεις όπου τα όρια ανάμεσα σε απασχόληση, ανεργία και αποχώρηση από το εργατικό δυναμικό είναι ασαφή και δυσδιάκριτα.

Τέτοια είναι, για παράδειγμα, η περίπτωση του νεαρού που βοηθάει στον ελεύθερο χρόνο του στην οικογενειακή επιχείρηση ή της γυναίκας που, περιστασιακά, βοηθάει τον σύζυγό της στη γεωργική του εκμετάλλευση.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Ανάλυση εργατικού δυναμικού έτους 1983
(σε χιλιάδες άτομα)

	Απόλυτοι αριθμοί	*%*
Α. Εργατικό δυναμικό	3.807,5	–
Β. Απασχολούμενοι	3.508,5	100,00
Εργάστηκαν το κανονικό τους ωράριο	2.899,1	82,63
Εργάστηκαν περισσότερο από το κανονικό τους ωράριο	61,4	1,75
Εργάστηκαν λιγότερο από το κανονικό τους ωράριο	548,0	15,62
Εργάστηκαν λιγότερο για:		
Τεχνικούς, οικονομικούς λόγους	133,3	3,80
Εργατικές διαφορές (απεργίες-λοκ άουτ)	7,0	0,20
Ασθένειες, ατυχήματα	40,2	1,15
Διακοπές, άδειες	69,9	1,99
Έναρξη ή λήξη της εργασίας	24,6	0,70
Προσωπικοί και άλλοι λόγοι	273,1	7,78
Ώρες εργασίας:		
0	115,8	3,30
1-34	621,5	17,71
35 και άνω	2.771,2	78,99
Πλήρως απασχολούμενοι	3.281,5	93,53
Μερικώς απασχολούμενοι	227,0	6,47
Γ. Άνεργοι	299,1	100,00
Παλαιοί	193,6	64,73
Νεοεισερχόμενοι	105,4	35,24
Δ. Μη εργατικό δυναμικό	3.658,1	100,00
Μαθητές - σπουδαστές	658,3	18,00
Συνταξιούχοι	964,8	26,37
Άρρωστοι	117,1	3,20
Νοικοκυρές	1.862,8	50,92
Άλλοι	54,9	1,50

Σύμφωνα με τους ορισμούς τα άτομα αυτά περιλαμβάνονται στους απασχολούμενους εφόσον κατά την εβδομάδα της έρευνας εργάστηκαν έστω και για μία ώρα. Καταχωρίζονται μάλιστα σε ειδική κατηγορία με τον τίτλο «συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη του νοικοκυριού».

Η υιοθέτηση ενός τόσο χαμηλού ορίου-κατώφλι για την απασχόληση είναι φυσικό να γενναίει ερωτήματα και επιφυλάξεις γιατί για πολλούς, η οριακή, μη αμειβόμενη απασχόληση βρίσκεται πλησιέστερα στην ανεργία παρά στην απασχόληση. Εδώ τίθεται το πρόβλημα του προσδιορισμού του ορίου που διαχωρίζει την επαρκή από την ανεπαρκή απασχόληση. Πρόκειται για ένα πολυδιάστατο πρόβλημα για το οποίο προς το παρόν δεν υπάρχει ομοφωνία ανάμεσα στους ειδικούς.

Όμως ξέχωρα από το πρόβλημα αυτό, εμπειρικές έρευνες έχουν δείξει ότι στις δειγματοληψίες τα άτομα αυτής της κατηγορίας —που συχνά αναφέρονται και με τον όρο επιπρόσθετοι εργαζόμενοι για να γίνεται αντιδιαστολή με τον αρχηγό του νοικοκυριού που έχει ισχυρότερους δεσμούς με το εργατικό δυναμικό— παρακάμπτουν το σκέλος ανεργία και κινούνται ανάμεσα στις κατηγορίες των απασχολουμένων και των εκτός εργατικού δυναμικού.[4] Όταν δηλαδή εργάζονται περιλαμβάνονται στους απασχολούμενους. Όταν δεν εργάζονται συνήθως υπολογίζονται στους μαθητές - σπουδαστές ή στις νοικοκυρές, αλλά όχι στους άνεργους.

Μια άλλη κατηγορία όπου η διάκριση ανάμεσα στις τρεις καταστάσεις δεν είναι πάντα εύκολη είναι οι αυτοαπασχολούμενοι. Και εδώ όπως στην περίπτωση των συμβοηθούντων μελών δύσκολα αναγνωρίζεται η κατάσταση ανεργία. Ένας αυτοαπασχολούμενος αντιμετωπίζει μια μείωση της ζήτησης για τις υπηρεσίες που προσφέρει προσαρμόζοντας τον εργάσιμο χρόνο του. Έτσι συνήθως καταλήγει νά απασχολείται λίγες ώρες, ενώ για το υπόλοιπο διάστημα της ημέρας είτε μένει άπρακτος (δηλαδή ουσιαστικά αποσύρεται από το εργατικό δυναμικό) είτε ζητάει εργασία όπως και οι υπόλοιποι άνεργοι. Τις περισσότερες φορές όμως περιλαμβάνεται στους απασχολούμενους.[5]

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι η διαίρεση του πληθυσμού σε τρεις ξεχωριστές κατηγορίες, τους απασχολούμενους, τους άνεργους και τους εκτός εργατικού δυναμικού, προσκρούει σε δυσκολίες στην περίπτωση των αυτοαπασχολουμένων καθώς και των συμβοηθούντων και μη αμειβόμενων μελών του νοικοκυριού. Για τις δύο αυτές κατηγορίες είναι δύσκολη η αναγνώριση των πράγματι διαθέσιμων ανέργων. Το πρόβλημα δεν θα είχε ίσως μεγάλη πρακτική σημασία αν οι δύο αυτές κατηγορίες δεν συγκέντρω-

4. Βλ. D. Turnham, *The Employment Problem in LDC's*, OECD, 1971, σ. 42.

5. Βλ. R. Sabot, «The Meaning and Measurement of Urban Surplus Labour», *Oxford Economic Papers*, τ. 29, αρ. 3, 1977.

ναν το 46% περίπου του συνόλου των απασχολουμένων. Άλλωστε δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι ορισμοί που χρησιμοποιούνται στις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού έχουν σχεδιαστεί στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Για τις χώρες αυτές η μισθωτή απασχόληση έχει πολύ μεγαλύτερη σημασία απ' ό,τι στην περίπτωσή μας. Είναι φυσικό λοιπόν οι ορισμοί που χρησιμοποιούνται για τις σχετικές εκτιμήσεις να βασίζονται στην έννοια της μισθωτής εργασίας, αντανακλώντας έτσι καλύτερα τις συνθήκες των χωρών αυτών.

Ένας άλλος λόγος για τον οποίο θα περιμέναμε ότι οι Έρευνες Εργατικού Δυναμικού υποεκτιμούν την ανεργία, έχει να κάνει με τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται για την καταχώριση ενός ατόμου στους άνεργους. Για την καταχώριση αυτή λοιπόν το ερωτώμενο άτομο δεν αρκεί να επιθυμεί απλώς να εργαστεί ή να ζητάει να εργαστεί. Πρέπει ταυτόχρονα στο διάστημα των τεσσάρων εβδομάδων πριν από την έρευνα να έχει προβεί σε συγκεκριμένες ενέργειες για εύρεση εργασίας.[6] Τέτοιες ενέργειες είναι η επίσκεψη σε δημόσιο ή ιδιωτικό γραφείο εργασίας, η κινητοποίηση φίλων και συγγενών, η περιοδική επίσκεψη εργοδοτών, η απάντηση σε αγγελίες εφημερίδων κλπ.[7]

Εφόσον ένα άτομο που δεν έχει κάποια εργασία, δεν προβαίνει σε κάποια από τις παραπάνω ενέργειες, είναι λογικό να υποθέσουμε ότι δεν θέλει και πολύ να εργαστεί. Αυτό το φαινομενικά λογικό επιχείρημα όμως συχνά ανατρέπεται από την πραγματικότητα.

Μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι η ενεργός αναζήτηση εργασίας έχει νόημα μόνον όταν υπάρχουν ευκαιρίες απασχόλησης. Σε περιόδους υψηλής ανεργίας, γιατί κάποιος να σπαταλάει χρόνο, χρήματα και κυρίως ηθικό, όταν εκ των προτέρων γνωρίζει ότι οι πιθανότητες να βρει κάποια εργασία αντίστοιχη με τις προσδοκίες του ή αντίστοιχη με την ειδικότητά του και τα εκπαιδευτικά εφόδια που διαθέτει, είναι από ελάχιστες έως ανύπαρκτες. Έτσι πάντα θα υπάρχει μια κατηγορία ανέργων, οι λεγόμενοι απογοητευμένοι εργαζόμενοι, οι οποίοι αναζήτησαν επιτυχώς εργασία στο παρελθόν και απλώς σταμάτησαν να ψάχνουν απογοητευμένοι από την έλλειψη ευκαιριών.[8] Το

---

6. Εκτός και αν ο άνεργος βρίσκεται σε κατάσταση διαθεσιμότητας ή έχει βρει δουλειά και περιμένει να αναλάβει. Αυτές οι περιπτώσεις όμως είναι πολύ λίγες σε σχέση με το σύνολο των ανέργων.

7. Η συντριπτική πλειονότητα των ανέργων ζητάει εργασία μέσα από τα λεγόμενα ανεπίσημα κανάλια πληροφόρησης στην αγορά εργασίας, δηλαδή με την περιοδική επίσκεψη σε επιχειρήσεις και με τη μεσολάβηση φίλων και συγγενών. Αντίθετα πολύ περιορισμένη εμφανίζεται η χρήση από μεριάς ανέργων των επίσημων καναλιών (ΟΑΕΔ, αγγελίες εφημερίδων κλπ.). Για μια συζήτηση των δικτύων πληροφόρησης στην ελληνική αγορά εργασίας, βλ. Δ. Καραντινός, *Αγορά εργασίας και πλήρωση κενών θέσεων από τα Γραφεία Εργασίας του ΟΑΕΔ*, ΟΑΕΔ, 1985.

8. Για κατηγορίες απογοητευμένων εργαζομένων, βλ. G. Standing, *Labour Force Participation and Development*, Γενεύη, ILO, 1978, κεφάλαιο 5.

μέγεθος αυτής της ομάδας των ατόμων, δηλαδή των ατόμων που επιθυμούν να εργαστούν αλλά δεν προβαίνουν σε κάποιες ενέργειες για εύρεση εργασίας, είναι προς το παρόν αδύνατον να υπολογιστεί.

Επιπλέον οι ενέργειες που ζητούνται σαν απόδειξη της ανεργίας του ατόμου αναφέρονται στις εργασίες εκείνες για τις οποίες υπάρχει ζήτηση εργατικού δυναμικού per se, δηλαδή για τη μισθωτή απασχόληση. Κατά κανόνα πρόκειται για ενέργειες στις οποίες δεν προβαίνει κάποιος άνεργος που σκοπεύει να ανοίξει δική του δουλειά και να αυτοαπασχοληθεί.

Τέλος το κριτήριο της ενεργού αναζήτησης εργασίας ίσως δεν έχει καν νόημα και για μια άλλη κατηγορία ανέργων. Στις αγροτικές, μικρές σε μέγεθος περιοχές, όλοι γνωρίζουν ποιος εργοδότης έχει ανάγκη από εργατικά χέρια και σε πολλές περιπτώσεις είναι ο εργοδότης που αναζητεί τους εργαζόμενους και όχι το αντίθετο. Εδώ τα δίκτυα ροής πληροφοριών, επίσημα και ανεπίσημα, στην τοπική αγορά εργασίας είναι πολύ περιορισμένα.

Ανακεφαλαιώνοντας, θα μπορούσαμε να πούμε πως η διάκριση απασχολούμενος – άνεργος – εκτός εργατικού δυναμικού αποτελεί μια στατιστική συμβατικότητα που είναι σε θέση να προσεγγίσει τα ζητούμενα σε ικανοποιητικό βαθμό μόνον στην περίπτωση της μισθωτής απασχόλησης σε μια καλά οργανωμένη αγορά εργασίας. Οι ίδιες οι έννοιες του απασχολουμένου και του ανέργου στους ορισμούς που έχουν υιοθετηθεί εμφανίζονται να είναι στενά συνδεδεμένες με τη μισθωτή εργασία. Έτσι στις αστικές περιοχές της χώρας, όπου και η μισθωτή απασχόληση είναι ανεπτυγμένη, οι δεδομένοι ορισμοί μπορούν να αποδώσουν –ώς ένα βαθμό– ρεαλιστικές εκτιμήσεις του μεγέθους του εργατικού δυναμικού, των απασχολουμένων καθώς και των ανέργων. Στις περιοχές αυτές οι μισθωτοί αποτελούν το 67,64% του συνόλου των απασχολουμένων.

Αντίθετα, στις αγροτικές περιοχές όπου μεγάλο μέρος των απασχολουμένων ανήκει στις κατηγορίες των αυτοαπασχολουμένων και των συμβοηθούντων και μη αμειβόμενων μελών, η εκτίμηση της ανεργίας με βάση τους γνωστούς ορισμούς είναι δύσκολη έως αδύνατη. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις αγροτικές περιοχές, οι απασχολούμενοι αυτών των κατηγοριών αποτελούν το 76,68% του συνόλου.

Κατά συνέπεια δεν είναι παράδοξο το ότι σύμφωνα με τα αποτελέσματα της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού, οι αγροτικές περιοχές παρουσιάζουν πολύ μικρό ποσοστό ανεργίας σε σχέση με τις αστικές (1,72% έναντι 10,94% για τις αστικές). Αυτό θα λέγαμε ότι δεν αντανακλά την πραγματικότητα και ότι αποτελεί σαφώς μια πλάνη. Η αλήθεια είναι ότι γνωρίζουμε πολύ λίγα ακόμη για τη γεωργική απασχόληση και ανεργία.[9]

9. Εκτιμήσεις για το γεωργικό εργατικό δυναμικό παρέχονται επίσης και από μια άλλη σειρά ερευνών της ΕΣΥΕ, τις Έρευνες Διαρθρώσεως Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων. Αν και οι

Μια χρήσιμη πηγή πληροφοριών σχετικά με το βαθμό χρησιμοποίησης των ανθρώπινων πόρων μιας οικονομίας σε μια δεδομένη χρονική στιγμή είναι ο ρυθμός συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, δηλαδή το ποσοστό του πληθυσμού που αντιπροσωπεύεται στο εργατικό δυναμικό.[10]

Σε πολλές περιπτώσεις προκειμένου να καταλήξουμε σε μια πληρέστερη εικόνα του προβλήματος απασχόλησης μιας συγκεκριμένης ομάδας του εργατικού δυναμικού, είναι αναγκαίο να συνυπολογίζουμε το ρυθμό συμμετοχής με το ποσοστό ανοικτής ανεργίας.[11]

Κατά τα τελευταία χρόνια οι ρυθμοί συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό αυξάνουν καθαρά, τουλάχιστον για τις γυναίκες.[12] Αν και εμπειρικές έρευνες για το θέμα δεν έχουν γίνει, στην εξέλιξη αυτή πιθανώς παίζουν ρόλο εκτός από τους μακροχρόνιους παράγοντες, όπως η άνοδος του εκπαιδευτικού επιπέδου ή η μείωση της αστυφιλίας, και περισσότερο βραχυχρόνιες εξελίξεις, όπως για παράδειγμα η αύξηση του ποσοστού ανεργίας των ανδρών, γεγονός που ωθεί στην αγορά εργασίας επιπρόσθετους εργαζόμενους, δηλαδή κυρίως γυναίκες.

έρευνες αυτές βασίζονται σε διαφορετική μεθοδολογία και έχουν άλλους στόχους από τις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, είναι χρήσιμη μια σύγκριση των αποτελεσμάτων. Για το έτος 1983 το συνολικό γεωργικό δυναμικό στις Έρευνες Διαρθρώσεως Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων εκτιμήθηκε σε 2.128 χιλιάδες άτομα. Από το σύνολο αυτό, 958,3 χιλιάδες βρέθηκαν να είναι κάτοχοι εκμεταλλεύσεων, 1.164,3 χιλιάδες είναι οι σύζυγοι και τα υπόλοιπα μέλη του νοικοκυριού τους και 5,4 χιλιάδες είναι μόνιμοι εργάτες. Στην Έρευνα Εργατικού Δυναμικού για το ίδιο έτος, το συνολικό εργατικό δυναμικό στις αγροτικές περιοχές υπολογίστηκε σε 1.229,7 χιλιάδες άτομα, δηλαδή κάτι παραπάνω από το ήμισυ της πρώτης εκτίμησης. Χαρακτηριστικό είναι επίσης ότι σύμφωνα με τα αποτελέσματα της Έρευνας Διαρθρώσεως Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων, από το συνολικό γεωργικό δυναμικό, μόλις 146 χιλιάδες άτομα (ποσοστό 6,86%) κρίθηκαν πλήρως απασχολούμενα με κριτήριο πλήρους απασχόλησης την πραγματοποίηση τουλάχιστον 275 ημερομισθίων. Βλ. ΕΣΥΕ, *Έρευνα Διαρθρώσεως Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων έτους 1983*, στοιχεία αδημοσίευτα ακόμη κατά το χρονικό διάστημα εκπόνησης της εργασίας αυτής.

10. Οι ρυθμοί συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό συνήθως λαμβάνονται ως δείκτες προσέγγισης του επιπέδου της οικονομικής δραστηριότητας: Βλέπε σχετικά το χειρισμό του θέματος από τον Berry, στο A. Berry, «Disguised Unemployment and the Participation Rate in Urban Colombia», *Journal of Economic Studies*, τ. 4, αρ. 2, 1977.

11. Για παράδειγμα το γεγονός ότι οι γυναίκες άνω των 65 ετών εμφάνιζαν το 1983 ποσοστό ανοικτής ανεργίας πολύ χαμηλότερο του μέσου όρου για όλες τις γυναίκες (0,58% σε σχέση με 11,72% που είναι ο μέσος όρος), πρέπει να σταθμιστεί με το γεγονός ότι αυτή η κατηγορία συμμετέχει στο εργατικό δυναμικό με πολύ χαμηλό ποσοσό, μόλις 7,65% έναντι 33,11% που είναι το αντίστοιχο ποσοστό για όλες τις γυναίκες.

12. Μόνο μεταξύ 1982 και 1983, ο ρυθμός συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό αυξήθηκε από 29,62% σε 33,11%. Η απόλυτη διαφορά υπολογίζεται ότι αντιστοιχεί σε περίπου 132 χιλιάδες γυναίκες.

Παρά την αύξηση που εμφανίζουν τα τελευταία χρόνια όμως, οι ρυθμοί συμμετοχής παραμένουν χαμηλοί αν συγκριθούν με τους αντίστοιχους ρυθμούς στις χώρες της ΕΟΚ.

Έτσι το 1983, σε μέσο ρυθμό συμμετοχής 54,1% στις χώρες της ΕΟΚ, αντιστοιχεί ποσοστό 51% για την Ελλάδα.[13] Ουσιαστική υστέρηση στους ρυθμούς συμμετοχής παρατηρείται για τις γυναίκες (33,1% στην Ελλάδα σε σχέση με 39,9% στην ΕΟΚ) καθώς και για τους νέους 14 έως 24 ετών (39,1% έναντι 49,7% αντίστοιχα). Αντίθετα για τους ηλικιωμένους οι ρυθμοί συμμετοχής στη χώρα μας ξεπερνούν σημαντικά τους αντίστοιχους ρυθμούς στις άλλες χώρες της ΕΟΚ. Για τους άνω των 65 ετών, ο ρυθμός συμμετοχής υπολογίστηκε σε 13,1% (που αναλύεται σε 19,8% για τους άνδρες και σε 7,6% για τις γυναίκες) σε σχέση με μόλις 4,7% στις χώρες της ΕΟΚ (που αντίστοιχα αναλύεται σε 7,8% και 2,6% για τα δύο φύλα).

Για την ύπαρξη χαμηλών ρυθμών συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό έχουν προταθεί διάφορες ερμηνευτικές υποθέσεις στη διεθνή βιβλιογραφία.[14] Δύο ωστόσο από αυτές οροθετούν κατά κάποιο τρόπο το πρόβλημα.

Η πρώτη υπόθεση είναι σχετική με τα επίπεδα εισοδημάτων και γενικότερα με τα επίπεδα διαβίωσης. Η ύπαρξη υψηλών εισοδημάτων μειώνει το ενδιαφέρον των ατόμων για εργασία. Συνεπώς, σύμφωνα με αυτή την εκδοχή, χαμηλοί ρυθμοί συμμετοχής ενδέχεται να αντανακλούν την εθελοντική απόφαση πολλών ατόμων να παραμένουν εκτός εργατικού δυναμικού.

Η δεύτερη υπόθεση θέλει τη μη συμμετοχή να είναι αποτέλεσμα της αδυναμίας του οικονομικού συστήματος να απασχολήσει παραγωγικά όλα τα άτομα που επιθυμούν να εργαστούν. Πολλά άτομα δηλαδή απέχουν από το εργατικό δυναμικό γιατί αισθάνονται ότι είναι αδύνατο ή τουλάχιστον πολύ δύσκολο να βρουν μια εργασία ανάλογη με τα ενδιαφέροντά τους. Η μη συμμετοχή που συνδέεται με την τελευταία αυτή περίπτωση συνήθως αποκαλείται κρυφή ανεργία.

Αν η ανοικτή ανεργία είναι δύσκολο να αναγνωριστεί, για μερικές τουλάχιστον κατηγορίες εργαζομένων, είναι ευνόητο ότι η αναγνώριση και η μέτρηση της κρυφής ανεργίας είναι έργο ακόμη δυσκολότερο. Από τις δύο όμως κύριες ερμηνευτικές υποθέσεις που έχουν διατυπωθεί, η πρώτη, δηλαδή η ύπαρξη υψηλών εισοδημάτων που μειώνουν τα κίνητρα για ενεργοποίηση των ατόμων, δεν εμφανίζεται πειστική στην περίπτωσή μας, εφόσον στην Ελ-

13. Βλ. Eurostat, *The Labour Force in the European Community*, Βρυξέλλες 1985 (not periodical).

14. Βλ. σχετικά A. Berry, «Constant Utilization of the Labour Force Despite Rising Open Unemployment in Colombia», *Journal of Economic Studies*, τ. 2, αρ. 2, 1975.

λάδα οι ρυθμοί είναι χαμηλότεροι σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της Κοινότητας όπου τα εισοδήματα είναι σημαντικά υψηλότερα.[15]

Περισσότερο ρεαλιστική εμφανίζεται η δεύτερη υπόθεση. Εάν δεχτούμε λοιπόν ότι οι χαμηλοί ρυθμοί συμμετοχής αντανακλούν κυρίως αποχώρηση από το εργατικό δυναμικό λόγω δυσχερειών στην εύρεση εργασίας, τότε ο υπολογισμός των «κρυφών ανέργων» ταυτίζεται με τον υπολογισμό των απογοητευμένων εργαζομένων.

Ως μια πρώτη προσέγγιση γι' αυτή την τελευταία ομάδα μπορούμε να θεωρήσουμε την ομάδα των ατόμων που δηλώνουν εκτός εργατικού δυναμικού για «άλλους λόγους». Πρόκειται για τα άτομα εκείνα που ενώ δηλώνουν ανενεργά, δεν περιλαμβάνονται στις κατηγορίες των μαθητών - σπουδαστών, των νοικοκυρών, των συνταξιούχων ή των αρρώστων. Σύμφωνα με τον Πίνακα 1, τα άτομα αυτής της κατηγορίας υπολογίστηκαν το 1983 περίπου σε 55 χιλιάδες.

Από όλες τις ταξινομήσεις που γίνονται στις έρευνες της ΕΣΥΕ, τα άτομα της παραπάνω κατηγορίας βρίσκονται πλησιέστερα στην έννοια του απογοητευμένου εργαζομένου, χωρίς ωστόσο και να ταυτίζονται ακριβώς με αυτήν. Στην ομάδα των εκτός δυναμικού για «άλλους λόγους» μαζί με άτομα που δεν έχουν ελπίδα να βρουν εργασία και κατά συνέπεια δεν προβαίνουν σε συγκεκριμένες ενέργειες για εξασφάλιση κάποιας θέσης, υπάρχουν και άτομα που όντας οικονομικά ανεξάρτητα δεν ενδιαφέρονται για εργασία. Δυστυχώς ο διαχωρισμός των μεν από τους δε δεν είναι δυνατός.

Γενικά όμως η ομάδα αυτή αποτελεί ένα εργατικό απόθεμα με την έννοια ότι τα άτομα που την απαρτίζουν είναι όλα δυνητικοί εργαζόμενοι. Έχει παρατηρηθεί ότι σε περιόδους υψηλής ανεργίας τα άτομα αυτής της ομάδας πληθαίνουν, ενώ αντίθετα σε περιόδους ανάκαμψης της απασχόλησης η ομάδα αυτή συρρικνώνεται.

Ταυτόχρονα δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι απογοητευμένοι εργαζόμενοι είναι συνολικά πολύ περισσότεροι από 55 χιλιάδες και ότι οι κατηγορίες των νοικοκυρών και των μαθητών - σπουδαστών περιλαμβάνουν πολλούς κρυφά ανέργους.

Είναι γνωστό ότι σε περιόδους αύξησης της ανεργίας, ένα μέρος των δυνητικών εργαζομένων απογοητευμένο από την έλλειψη ευκαιριών απασχόλησης συνεχίζει την εκπαίδευσή του ή επιστρέφει στο νοικοκυριό. Το εκπαιδευτικό σύστημα και το νοικοκυριό γίνονται έτσι κάτι σαν εργοδότες τελευταίας επιλογής. Προς το παρόν, με τον τρόπο που συλλέγονται τα στοιχεία από την ΕΣΥΕ είναι αδύνατο να υπολογίσουμε πόσες νοικοκυρές και πόσοι

15. Υπέρ μιας τέτοιας θεώρησης συνηγορεί και το γεγονός ότι η εργάσιμη ζωή εκτείνεται στην Ελλάδα για περισσότερα χρόνια απ' ό,τι στις άλλες χώρες της Κοινότητας.

μαθητές ή σπουδαστές θα ζητούσαν να εργαστούν αν υπήρχαν οι ευκαιρίες, αλλά και μόνον το μέγεθος αυτών των ομάδων αρκεί, όπως λέει ο Turnham,[16] για να μας προβληματίσει προς αυτή την κατεύθυνση. Αν για παράδειγμα ένα 10% των νοικοκυρών και των μαθητών - σπουδαστών έβγαιναν στην αγορά εργασίας αναζητώντας εργασία, θα είχαμε περισσότερο από 250 χιλιάδες ανέργους, επιπλέον των 300 χιλιάδων που εντοπίστηκαν στην έρευνα του 1983.

ΥΠΟΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ

Η υιοθέτηση ενός ενιαίου και μάλιστα τόσο χαλαρού ορισμού για όλους τους απασχολούμενους γενικά στις έρευνες της ΕΣΥΕ, πέρα από τα εννοιολογικά προβλήματα που θέτει, έχει και αποτέλεσμα την απουσία κάθε στοιχειώδους ομοιογένειας από την ομάδα των απασχολουμένων. Στους τελευταίους εκτός από τους εργαζόμενους μόνιμα με πλήρες ωράριο και αποδοχές, περιλαμβάνονται και άτομα που εργάζονται προσωρινά, άτομα με μερική απασχόληση, καθώς και άτομα που δεν αμείβονται για την εργασία τους.

Προκύπτει έτσι άμεσα η ανάγκη για αναγνώριση και καταμέτρηση των υποαπασχολουμένων. Εξαιτίας ακριβώς της ύπαρξης υποαπασχόλησης, η εργατική δεξαμενή μιας οικονομίας, το συνολικό εργατικό δυναμικό δηλαδή από το οποίο μπορούν να διατεθούν πρόσθετοι εργαζόμενοι, είναι πάντοτε μεγαλύτερη από τον αριθμό των ανέργων που καταγράφεται στις δειγματοληπτικές έρευνες.

Η υποαπασχόληση είναι γενικά μια πολύπλοκη έννοια. Στις σχετικές εμπειρικές μελέτες συνδέεται κυρίως με τη μη μισθωτή απασχόληση, δηλαδή πρακτικά με τις γεωργικές δραστηριότητες καθώς και με ορισμένες υπηρεσίες. Μάλιστα, συχνά στη βιβλιογραφία εμφανίζεται το επιχείρημα ότι επειδή στις αγροτικές περιοχές δεν παρατηρείται υψηλή ανοικτή ανεργία, πρέπει να εμφανίζεται έντονη υποαπασχόληση. Εναλλακτικά μπορεί να θεωρηθεί ότι η ανεργία στις αγροτικές περιοχές παίρνει τη μορφή της υποαπασχόλησης.

Δεν υπάρχει γενικά αποδεκτός ορισμός της υποαπασχόλησης. Χαρακτηριστικό είναι ότι έχουν προταθεί τέσσερα κριτήρια, στη βάση των οποίων αποφασίζεται αν ένα άτομο είναι υποαπασχολούμενο ή όχι.[17] Τα κριτήρια αυτά είναι ο εργάσιμος χρόνος, η επιθυμία για περισσότερη εργασία, το εισόδημα από εργασία και η παραγωγικότητα της εργασίας. Η υιοθέτηση οποιουδή-

16. Βλ. D. Turnham, *ό.π.*, σ. 43.
17. Τά τέσσερα κριτήρια αναφέρονται από τον M. Meier, *ό.π.*, σ. 180.

ποτε από τα τέσσερα αυτά κριτήρια από μόνο του ή σε συνδυασμό με άλλα μπορεί να δημιουργήσει εκτιμήσεις για τον αριθμό των υποαπασχολουμένων σε μια χρονική στιγμή.[18]

Ένας πρακτικός ορισμός της υποαπασχόλησης θα διαχώριζε ανάμεσα σε ορατή και σε καλυμμένη (λανθάνουσα) υποαπασχόληση.

Ο όρος ορατή υποαπασχόληση αναφέρεται στην περίπτωση όπου ο εργάσιμος χρόνος είναι μικρός ή όπου το άτομο εργάζεται λιγότερες ώρες από εκείνες που θα επιθυμούσε (κριτήρια α και β).

Αντίστοιχα ο όρος καλυμμένη υποαπασχόληση αναφέρεται στην περίπτωση που το άτομο ενώ δεν υποφέρει από λίγες ώρες εργασίας, εργάζεται με χαμηλή παραγωγικότητα ή σε εργασίες που αποφέρουν χαμηλό εισόδημα (κριτήρια γ και δ). Εδώ περιλαμβάνονται και οι περισσότερο ακραίες μορφές υποαπασχόλησης, όπως αυτή του ατόμου με υψηλή ειδίκευση που εργάζεται σε θέση που προορίζεται για άτομο χαμηλότερου βαθμού ειδίκευσης.

Αυτά τα τέσσερα κριτήρια που προαναφέραμε, οι Έρευνες Εργατικού Δυναμικού διερευνούν κυρίως το πρώτο, δηλαδή το χρόνο που διατέθηκε για εργασία και μόνον έμμεσα το δεύτερο, δηλαδή την επιθυμία για περισσότερη εργασία. Τα άλλα δύο κριτήρια δεν εξετάζονται στις έρευνες.[19] Επομένως κάθε προσπάθεια για εμπειρική καταμέτρηση των υποαπασχολουμένων περιορίζεται αναγκαστικά στο χώρο της ορατής υποαπασχόλησης, αφήνοντας εκτός συζήτησης τις περισσότερο δύσκολες –και γι' αυτό ίσως περισσότερο ενδιαφέρουσες– μορφές της καλυμμένης υποαπασχόλησης.

Τα άτομα που εργάστηκαν λιγότερο από 35 ώρες κατά την εβδομάδα της έρευνας κατά κλάδο παραγωγικής δραστηριότητας εμφανίζονται με τη μορφή ποσοστών στον Πίνακα 2.

Το ένα πέμπτο περίπου των απασχολουμένων, 737 χιλιάδες άτομα, εργάστηκε για διάφορους λόγους λιγότερο από 35 ώρες κατά την εβδομάδα της έρευνας. Το ποσοστό των απασχολουμένων αυτής της κατηγορίας ποικίλλει έντονα ανάμεσα στους παραγωγικούς κλάδους, από 11% περίπου στο εμπόριο έως 37% στις υπηρεσίες.

---

18. Έτσι ένα άτομο μπορεί να θεωρηθεί υποαπασχολούμενο αν εργάζεται λιγότερες ώρες από το συνηθισμένο ωράριο του κλάδου του, αν εργάζεται λιγότερες ώρες από όσες θα ήθελε, αν εργάζεται με χαμηλή παραγωγικότητα ανεξάρτητα από αριθμό ωρών εργασίας ή αν, τέλος, εργάζεται με χαμηλές αποδοχές.

19. Το στατιστικό αυτό κενό στις έρευνες επισημαίνεται γιατί πληροφορίες σχετικές με την αμοιβή της εργασίας είναι χρήσιμες για το σχεδιασμό μιας αποτελεσματικής πολιτικής απασχόλησης. Είναι φανερό ότι ο σκοπός μιας τέτοιας πολιτικής δεν είναι απλώς η παροχή περισσότερης εργασίας γενικά, αλλά η δημιουργία θέσεων εργασίας που είναι κοινωνικά παραγωγικές και αποφέρουν αξιοπρεπή εισοδήματα στους κατόχους τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Απασχολούμενοι με λιγότερες από 35 ώρες εβδομαδιαίας απασχόλησης

Μονοψήφιες κατηγορίες οικονομικής δραστηριότητας	*% ποσοστό απασχολουμένων που εργάστηκαν λιγότερο από 35 ώρες*	*Κατανομή %*
Γεωργία, Αλιεία, Κτηνοτροφία κλπ.	20,05	28,60
Ορυχεία	13,03	0,50
Βιομηχανία — Βιοτεχνία	15,70	14,35
Ηλεκτρισμός — Φωταέριο κλπ.	23,08	0,90
Οικοδομήσεις — Δημόσια Έργα	31,06	11,53
Εμπόριο — Εστιατόρια — Ξενοδοχεία	10,67	7,68
Μεταφορές — Αποθηκεύσεις — Επικοινωνίες	13,13	4,43
Τράπεζες — Ασφάλειες κλπ.	23,94	3,98
Λοιπές Υπηρεσίες	37,47	28,03
Σύνολο	21,02	100,00

Σε όλους σχεδόν τους κλάδους οι γυναίκες εμφανίζονται να εργάζονται λιγότερο από 35 ώρες με μεγαλύτερη συχνότητα από τους άνδρες.[20] Χαρακτηριστικό είναι ότι στον κλάδο των υπηρεσιών το ποσοστό των εργαζόμενων γυναικών με λιγότερο από 35 ώρες εβδομαδιαίας απασχόλησης υπολογίστηκε σε 48,54%. Σχεδόν μία στις δύο εργαζόμενες στον κλάδο δηλαδή εμφάνισε μειωμένη απασχόληση.

Αν και ο ακριβής προσδιορισμός του μέσου αριθμού ωρών εβδομαδιαίας εργασίας κατά κλάδο δεν είναι δυνατός, εντούτοις σύμφωνα με τον Πίνακα 2 οι εργαζόμενοι στον πρωτογενή τομέα δεν εμφανίζονται να υποφέρουν ιδιαίτερα από λίγες ώρες εργασίας.[21]

Το ποσοστό των απασχολουμένων λιγότερο από 35 ώρες στις γεωργικές εργασίες, 20,05%, είναι ελαφρά χαμηλότερο από τον μέσο όρο (21,02%). Βέβαια λόγω του μεγέθους του τομέα οι απασχολούμενοι αυτής της κατηγορίας αποτελούν το 28,60% του συνόλου, όσο περίπου και οι απασχολούμενοι στις υπηρεσίες (28,03%).

Κατά συνέπεια οι εργαζόμενοι στον πρωτογενή τομέα δεν εμφανίζονται να υποφέρουν από έντονη ορατή υποαπασχόληση, με την έννοια των λίγων

20. Εκτός από τους κλάδους των ορυχείων - μεταλλείων και των οικοδομήσεων. Αυτό όμως δεν έχει πρακτική σημασία γιατί οι κλάδοι αυτοί είναι σχετικά μικρού μεγέθους και μονοπωλούνται από την ανδρική εργασία.

21. Ο υπολογισμός του μέσου αριθμού ωρών είναι αδύνατος γιατί στη σχετική κατανομή το τελευταίο κλιμάκιο (εργαζόμενοι περισσότερο από 35 ώρες) είναι ανοικτό.

ωρών εργασίας. Αυτό όμως δεν σημαίνει αναγκαστικά και ότι δεν εμφανίζεται υποαπασχόληση στη γεωργία.

Τα τελευταία χρόνια αναπτύσσεται η εξωαγροτική απασχόληση από αγρότες και η παραπάνω ένδειξη –το ότι δηλαδή οι απασχολούμενοι με κύρια απασχόληση στον πρωτογενή τομέα εμφανίζονται να εργάζονται πολλές ώρες– σχετίζεται σε κάποιο βαθμό με αυτή την τάση.[22]

Γενικότερα όμως συχνά οι αυτοαπασχολούμενοι και τα συμβοηθούντα μέλη δηλώνουν πολλές ώρες εργασίας και αυτό ίσως έχει να κάνει με τις αντιλήψεις για τον εργάσιμο χρόνο. Στις αγροτικές περιοχές ερωτήσεις του τύπου «πόσες ώρες εργαστήκατε;» ενδέχεται να μην έχουν νόημα ή να έχουν λιγότερο νόημα απ' ό,τι στις αστικές περιοχές.

Κάτι άλλο που θα έπρεπε επίσης να τονιστεί εδώ είναι το ότι πολλές ώρες εργασίας δεν σημαίνουν αναγκαστικά και υψηλή παραγωγικότητα ή υψηλές αποδοχές. Εμπειρικές μελέτες για τη διανομή του εισοδήματος και πιο συγκεκριμένα μελέτες για τη φτώχεια καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι ο κίνδυνος εμφάνισης της φτώχειας είναι ιδιαίτερα αυξημένος στις αγροτικές περιοχές.[23] Προφανώς εδώ έχουμε την περίπτωση της καλυμμένης υποαπασχόλησης.

Η ταύτιση της ορατής υποαπασχόλησης με τις λίγες ώρες εργασίας ως προσέγγιση δεν λειτουργεί ικανοποιητικά ούτε και για τη μισθωτή εργασία. Επειδή ο συμβατικός εργάσιμος χρόνος ποικίλλει ανά επαγγελματική κατηγορία, στους απασχολούμενους με λιγότερο από 35 ώρες εβδομαδιαίας απασχόλησης περιλαμβάνονται και άτομα, όπως για παράδειγμα ένας καθηγητής μέσης εκπαίδευσης που όμως θεωρείται πλήρως απασχολούμενος ακόμη και αν εργάστηκε 20 μόνον ώρες κατά την εβδομάδα της έρευνας.

Εξάλλου πολλοί μισθωτοί εργάζονται λιγότερο από 35 ώρες για μια σειρά λόγων –όπως άδεια, απεργία κλπ.– που δεν έχουν σχέση με το ζητούμενο, δηλαδή τις λίγες ώρες απασχόλησης λόγω της αδυναμίας του οικονομικού συστήματος να απασχολήσει πλήρως τα άτομα, τα οποία σημειωτέον θα επιθυμούσαν κάτι τέτοιο.

Μια άλλη κατάταξη στις έρευνες της ΕΣΥΕ η οποία προσφέρεται κατ' αρχήν για μια αναγνώριση και καταμέτρηση των υποαπασχολουμένων είναι η κατάταξη των απασχολουμένων που παράλληλα ζητούν κάποια εργασία.

Συνολικά στην έρευνα του 1983 εντοπίστηκαν 157 χιλιάδες άτομα αυτής της κατηγορίας. Οι εργαζόμενοι αυτοί ταξινομήθηκαν ανάλογα με τους

---

22. Βλ. Α. Μωυσίδης, *Η αγροτική κοινωνία στη σύγχρονη Ελλάδα*, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, 1986.

23. Βλ. σχετικά, Κ. Κανελλόπουλος, *Εισοδήματα και φτώχεια στην Ελλάδα: Προσδιοριστικοί παράγοντες*, ΚΕΠΕ, 1986.

λόγους για τους οποίους ζητούσαν εργασία σε πέντε υποκατηγορίες. Ένα μέρος (46,1 χιλιάδες) ζητάει εργασία γιατί υπάρχει κίνδυνος να χάσει αυτή που έχει. Ένα άλλο μικρότερο μέρος (21,6 χιλιάδες) γιατί εργάζεται σε εργασία μεταβατικού χαρακτήρα. Οι υπόλοιποι είτε θέλουν και δεύτερη εργασία (16,6 χιλιάδες) είτε επιθυμούν καλύτερες συνθήκες εργασίας (57,8 χιλιάδες) είτε, τέλος, για άλλους λόγους (15 χιλιάδες).

Από τις παραπάνω κατηγορίες οι απασχολούμενοι που δηλώνουν ότι θέλουν και δεύτερη εργασία, μπορεί να θεωρηθεί ότι ανήκουν στους ορατά υποαπασχολούμενους. Μια άλλη κατηγορία επίσης, οι απασχολούμενοι που επιθυμούν καλύτερες συνθήκες εργασίας, αποτελεί μέρος των εργαζομένων που υποφέρουν από καλυμμένη υποαπασχόληση. Ωστόσο θεωρούμε επικίνδυνη την εξίσωση της υποαπασχόλησης με τις παραπάνω ομάδες.

Στην υποαπασχόληση, όπως ακριβώς και στην ανεργία, υπάρχει ένα «κρυφό» στοιχείο. Τα άτομα ζητούν να εργαστούν περισσότερο ή να αλλάξουν εργοδότη όταν υπάρχει πληθώρα κενών θέσεων εργασίας, όταν δηλαδή υπάρχουν ευκαιρίες απασχόλησης. Προς το παρόν δεν είναι δυνατόν να εκτιμηθεί το μέγεθος και η επίδραση του κρυφού αυτού στοιχείου της υποαπασχόλησης.[24]

Μια περισσότερο ενδιαφέρουσα καταμέτρηση των απασχολουμένων που υποφέρουν από ορατή υποαπασχόληση είναι η ταύτισή τους με τους μερικώς απασχολούμενους. Οι εργαζόμενοι με μερική απασχόληση, 227 χιλιάδες το 1983, είναι άτομα των οποίων το σύνηθες ωράριο έχει μειωθεί σε τέτοιο βαθμό ώστε να μη θεωρούν τους εαυτούς τους πλέον ως πλήρως απασχολούμενους. Βέβαια ανάμεσα στα άτομα αυτά περιλαμβάνονται και περιπτώσεις που δεν μαρτυρούν επιθυμία για περισσότερη εργασία, όπως για παράδειγμα εργαζόμενες μητέρες με μειωμένο ωράριο σε υπηρεσίες του δημοσίου. Ωστόσο για καθαρά πρακτικούς λόγους μπορούμε να υποθέσουμε ότι το σύνολο των μερικά απασχολουμένων δεν εργάζεται οικειοθελώς με μερική απασχόληση και ότι θα ήθελε να απασχοληθεί πλήρως αν είχε την ευκαιρία.[25]

---

24. Ίσως αν η σχετική ερώτηση αντί για «ζητάτε εργασία;» ήταν του τύπου «θα θέλατε να εργαστείτε περισσότερο;» θα είχαμε μια περισσότερο ρεαλιστική εκτίμηση της ορατής υποαπασχόλησης καθώς και ενός μέρους της καλυμμένης υποαπασχόλησης, γιατί η εκδήλωση επιθυμίας για περισσότερες ώρες εργασίας από άτομα που ήδη εργάζονται πολλές ώρες θα ήταν μια ένδειξη ότι τα άτομα αυτά εργάζονται με χαμηλή παραγωγικότητα και χαμηλές αποδοχές.

25. Αυτή η υπόθεση είναι λογική γιατί στη χώρα μας η θεσμοθετημένη μερική απασχόληση, σε αντίθεση με τις άλλες χώρες της Κοινότητας, έχει πολύ περιορισμένη εφαρμογή. Ως κύρια αιτία γι' αυτό προτείνεται το ότι ολόκληρο το θεσμικό και νομικό πλαίσιο που διέπει τις εργασιακές σχέσεις βασίζεται στο μισθό και το ημερομίσθιο και όχι στο ωρομίσθιο. Βλ. σχετικά, Χ. Τζεκίνη και Κ. Ροδόπουλου, *Προβλήματα και προοπτικές της μερικής απασχόλησης*, ΟΑΕΔ, 1986.

Οι Έρευνες Εργατικού Δυναμικού της ΕΣΥΕ επιτρέπουν επίσης την αναγνώριση μιας ακόμη κατηγορίας εργαζομένων που υποαπασχολούνται. Πρόκειται για τα άτομα εκείνα που ενώ συνήθως εργάζονται με πλήρη απασχόληση, εργάστηκαν κατά την εβδομάδα της έρευνας λιγότερο από το κανονικό τους ωράριο για τεχνικούς και οικονομικούς λόγους. Ως τέτοιοι λόγοι αναφέρονται οι άσχημες κλιματολογικές συνθήκες, η έλλειψη πρώτων υλών, η ανυπαρξία παραγγελιών στην επιχείρηση κ.ά. Γενικά πρόκειται για περιπτώσεις όπου οι λίγες ώρες απασχόλησης είναι προσωρινές και δεν οφείλονται σε οικειοθελή απόφαση του εργαζομένου. Στην έρευνα του 1983 εντοπίστηκαν 133,3 χιλιάδες εργαζόμενοι αυτής της κατηγορίας.

Η απόλυτη πλειοψηφία των μερικώς απασχολουμένων (61,2% του συνόλου) είναι γυναίκες και από αυτές τα τρία τέταρτα περίπου είναι έγγαμες. Αναφορικά με την ηλικία, ο κύριος όγκος των μερικώς απασχολουμένων συγκεντρώνεται στο κλιμάκιο των 25 έως 49 ετών. Η κατανομή επίσης των μερικώς απασχολουμένων κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας εμφανίζει την πλειοψηφία τους (42,92% του συνόλου) να εργάζεται στον πρωτογενή τομέα. Ένα μικρότερο μέρος (21,68%) εργάζεται στον δευτερογενή τομέα και το υπόλοιπο (35,40%) στον τριτογενή. Εναλλακτικά, 9,2% των απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα εργάζονται με μερική απασχόληση, σε σχέση με 5,2% και με 5,3% αντίστοιχα στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα.

Εξάλλου από όσους εργάστηκαν λιγότερο για τεχνικούς και οικονομικούς λόγους, η απόλυτη πλειοψηφία (80,6 χιλιάδες ή ποσοστό 60,47% του συνόλου) βρίσκονται στον πρωτογενή τομέα, ενώ ένα μικρότερο μέρος (24,68%) εργάζεται στις οικοδομικές εργασίες.

Υπενθυμίζεται ότι από τους εργαζόμενους με λιγότερες από 35 ώρες εβδομαδιαίας απασχόλησης, το μεγαλύτερο μέρος (44,12% του συνόλου) εργάζεται στον τριτογενή τομέα, ενώ λιγότεροι και συγκεκριμένα 28,6% και 27,26% του συνόλου εργάζονται στον δευτερογενή και στον τριτογενή τομέα αντίστοιχα.

Με την υιοθέτηση της μερικής απασχόλησης επομένως ως κριτήριο για την υποαπασχόληση αυξήθηκε η σημασία του πρωτογενούς τομέα και αντίστοιχα μειώθηκε η σημασία του τριτογενούς. Η παρατήρηση αυτή παρέχει μια ένδειξη ότι ο εργάσιμος χρόνος είναι γενικά μεγαλύτερος στις αγροτικές περιοχές σε σχέση με τις αστικές.

Από τα προηγούμενα εξάγεται το συμπέρασμα ότι η ανεργία υποεκτιμάται στις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού. Οι ίδιες όμως έρευνες ενδέχεται να υποεκτιμούν και την απασχόληση.

Αυτό μπορεί να συμβεί όταν μέρος της απασχόλησης παραμένει κρυφό, ξεφεύγοντας από τις δειγματοληπτικές έρευνες. Η κρυφή απασχόληση μπορεί να ερμηνεύει σε κάποιο βαθμό και τους χαμηλούς ρυθμούς συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό.

Με τον όρο κρυφή απασχόληση δεν εννοούμε δραστηριότητες που παραδοσιακά δεν αμείβονται με χρήμα, όπως για παράδειγμα η εργασία της νοικοκυράς ή η αυτοεξυπηρέτηση, ή ακόμη τις καθαρά παράνομες δραστηριότητες αλλά την απασχόληση που παρότι δεν είναι παράνομη αυτή καθ' εαυτήν δεν γίνεται γνωστή στις αρμόδιες αρχές με κίνητρο και συνήθως με αποτέλεσμα να αποφεύγονται φόροι και εισφορές καθώς και να παρακάμπτονται κανονισμοί.[26]

Υπάρχει μια αίσθηση ότι αυτού του είδους η απασχόληση είναι διαδεδομένη στη χώρα μας αλλά εκτιμήσεις για το μέγεθός της, την εξέλιξή της καθώς και για τις αιτίες που τη δημιουργούν και τη συντηρούν δεν υπάρχουν. Έτσι συνήθως μια συζήτηση για το θέμα εξαντλείται σε μερικές υποθέσεις γενικού χαρακτήρα.

Τα κρυφά απασχολούμενα άτομα μπορούν να προέρχονται από οποιαδήποτε από τις ομάδες στις οποίες χωρίζεται ο πληθυσμός στις έρευνες της ΕΣΥΕ. Έτσι μπορούν να προέρχονται από τους απασχολούμενους είτε αυτοαπασχολούμενους είτε μισθωτούς, αν και οι πρώτοι επειδή ελέγχουν το χρόνο και τον όγκο της εργασίας τους θα πρέπει λογικά να έχουν και περισσότερες ευκαιρίες για κρυφή απασχόληση από τους άνεργους και κυρίως από όσους παίρνουν επίδομα ανεργίας και δέν δηλώνουν την απασχόλησή τους από φόβο μήπως χάσουν το δικαίωμα επιδότησης καθώς και από τα άτομα εκτός εργατικού δυναμικού, όπως νοικοκυρές και συνταξιούχοι. Μπορεί τέλος να προέρχονται και από ομάδες του πληθυσμού που κατά πάσα πιθανότητα δεν εμφανίζονται καθόλου στα επίσημα στοιχεία, όπως το ξένο παράνομο εργατικό δυναμικό.[27]

---

26. Ο ορισμός αυτός της κρυφής απασχόλησης προτείνεται από τον ΟΟΣΑ. Βλ. σχετικά OECD, *Employment Outlook*, Σεπτέμβριος 1986, σ. 66.

27. Ο Ricca υπολογίζει τα άτομα αυτά σε 40 χιλ. περίπου στις αρχές της δεκαετίας του '80. Βλ. S. Ricca, *Administering Migrant workers in a Irregular Situation in Greece, Italy and Spain*, ILO Working Paper, MIG 11E, 1984.

Η κρυφή απασχόληση μπορεί να υποκαθιστά ή και να συμπληρώνει την επίσημη απασχόληση. Κατ' επέκταση οι κρυφά απασχολούμενοι μπορούν να χωριστούν σε δύο κατηγορίες: σε όσους απασχολούνται μόνον κρυφά και σε όσους παράλληλα με την επίσημη, κύρια εργασία τους έχουν και μια δεύτερη, αδήλωτη απασχόληση.[28]

Αναφορικά με την πρώτη κατηγορία, κάθε προσπάθεια ποσοτικής και ποιοτικής εκτίμησης του φαινομένου προσκρούει στην παντελή έλλειψη στοιχείων.

Κάποιες ενδείξεις όμως για τη δεύτερη κατηγορία παρέχονται από τις έρευνες εργατικού δυναμικού. Πιο συγκεκριμένα στις έρευνες γίνεται προσπάθεια να καταγραφούν οι πολλαπλά απασχολούμενοι.[29] Έτσι στην έρευνα του 1984 εντοπίστηκαν 177,4 χιλιάδες απασχολούμενοι με περισσότερες από μία εργασίες. Η συντριπτική πλειοψηφία τους (87,54% του συνόλου) είναι άνδρες, ενώ 63,47% του συνόλου διαμένουν στις αγροτικές περιοχές. Οι περισσότεροι έχουν την κύρια εργασία τους στον τριτογενή τομέα (38,56%) και κυρίως στους κλάδους εμπόριο - εστιατόρια - ξενοδοχεία και στις λοιπές υπηρεσίες. Μεγάλο τμήμα των πολλαπλά απασχολουμένων (33,54%) ασχολείται με τις γεωργικές δραστηριότητες, ενώ το υπόλοιπο 27,9% αποτελείται από άτομα που εργάζονται κυρίως στον δευτερογενή τομέα και συνήθως στις οικοδομικές δραστηριότητες.

Οι εμπειρικές εκτιμήσεις της πολλαπλής απασχόλησης είναι εξαιρετικά ευαίσθητες στους ορισμούς που έχουν υιοθετηθεί καθώς και στη γενικότερη μεθοδολογία της έρευνας με την οποία επιχειρείται η εκτίμηση.

Εκτιμήσεις για τη διπλή απασχόληση του γεωργικού εργατικού δυναμικού παρέχονται και από την Έρευνα Διαρθρώσεως Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων του 1983. Στην έρευνα αυτή υπολογίστηκε ότι 559,6 χιλιάδες άτομα, δηλαδή 26,3% του συνολικού γεωργικού δυναμικού, όπως αυτό υπολογίστηκε στην έρευνα, έχουν κάποια άλλη κερδοσκοπική δραστηριότητα πέρα από

---

28. Στις δύο αυτές ομάδες αντιστοιχούν διαφορετικά πρότυπα και προθέσεις. Βλ. σχετικά R. DeGrazia, «Clandestine Employment: A Problem of Our Times», *International Labour Review*, 119, 5, 1980.

29. Οι προσπάθειες αυτές έχουν αρχίσει από το 1981 αλλά αποτελέσματα δόθηκαν στη δημοσιότητα για πρώτη φορά το 1984. Για μια ανάλυση των αδημοσίευτων αποτελεσμάτων της έρευνας του 1981 βλ. R. Lalonde, N. Papandreou, *The Manpower Report of KEPE: The Characteristics of the Greek Labour Market*, ΚΕΠΕ, 1986. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο συνολικός αριθμός, η κατά φύλο και κατά τομείς δραστηριότητας καθώς επίσης και η κατά μέγεθος περιοχής διαμονής κατανομή των πολλαπλά απασχολουμένων μεταβλήθηκαν ελάχιστα μεταξύ 1981 και 1984, παρά το γεγονός ότι το ποσοστό ανοικτής ανεργίας διπλασιάστηκε την ίδια περίοδο (από 4,04% το 1981 σε 8,14% το 1984). Αυτή η τελευταία παρατήρηση παρέχει μια ένδειξη ότι δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στην ανοικτή ανεργία και την πολλαπλή απασχόληση.

τη γεωργική εκμετάλλευση στην οποία απασχολούνται.[30] Πιο συγκεκριμένα υπολογίστηκε ότι 39,5% των κατόχων εκμεταλλεύσεων που είναι επίσης και διαχειριστές, 9,0% των συζύγων τους και 25,46% των λοιπών μελών του νοικοκυριού τους έχουν και κάποια πρόσθετη δραστηριότητα.

Η κρυφή απασχόληση αποτελεί ένα πολύπλοκο και πολυδιάστατο φαινόμενο που έχει ερευνηθεί ελάχιστα μέχρι σήμερα. Κάποιες υποθέσεις ωστόσο για την επίπτωσή της στα υπό συζήτηση μεγέθη μπορούν να γίνουν.

Αν το ζητούμενο είναι η εκτίμηση του συνολικού χρόνου που διατέθηκε για εργασία ή του συνολικού εισοδήματος από αυτή, τότε δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το μέγεθος του σφάλματος που εισάγεται στα στοιχεία από την απόκρυψη εργασίας είναι σημαντικό. Εάν όμως το ζητούμενο είναι ο υπολογισμός της ομάδας των ατόμων που επηρεάζονται από την έλλειψη ευκαιριών απασχόλησης, τότε το σφάλμα ενδέχεται να είναι μικρότερο.

Επιπλέον, αν ο κύριος όγκος των κρυφά απασχολουμένων είναι άτομα που εργάζονται μόνον και πλήρως κρυφά, τότε ο εντοπισμός τους θα οδηγούσε σε υψηλότερους ρυθμούς συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό καθώς και σε χαμηλότερο ποσοστό ανοικτής ανεργίας. Αντίθετα, αν ο κύριος όγκος είναι άτομα που παράλληλα με την κύρια εργασία τους αφιερώνουν και κάποιες ώρες σε κρυφές δραστηριότητες —που φαίνεται και το περισσότερο πιθανό— τότε η επίπτωση της κρυφής απασχόλησης στο ποσοστό ανεργίας θα είναι μικρή.

ΜΕΡΙΚΕΣ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Στην αρχή αυτής της εργασίας θέσαμε στόχο την αξιολόγηση των στατιστικών στοιχείων για το εργατικό δυναμικό, τους απασχολούμενους και τους άνεργους. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγουμε είναι ότι γενικά τα στοιχεία υποεκτιμούν ταυτόχρονα και την ανεργία και την απασχόληση, χωρίς ωστόσο να είναι προς το παρόν δυνατός ο υπολογισμός του μεγέθους του σφάλματος.

Για κάποιες από τις ανάγκες των σχεδιαστών της πολιτικής απασχόλησης πιστεύουμε ότι τα στοιχεία είναι ικανοποιητικά και ότι μπορεί κάποιος να βασιστεί σ' αυτά. Στις δειγματοληπτικές έρευνες της ΕΣΥΕ εντοπίζεται με σχετική ακρίβεια ο αριθμός των ανέργων που ζητούν μισθωτή εργασία στα

30. Στην Έρευνα Εργατικού Δυναμικού του 1983, η κατά κάποιο τρόπο αντίστοιχη ομάδα, δηλαδή οι απασχολούμενοι με περισσότερες από μία εργασίες που έχουν την κύρια εργασία τους στον πρωτογενή τομέα, υπολογίστηκε σε 59,5 χιλιάδες άτομα.

αστικά κέντρα της χώρας. Για κάποιες άλλες ανάγκες όμως, τα στοιχεία πρέπει να λαμβάνονται με επιφύλαξη. Στις αγροτικές περιοχές η συμμετοχή στην παραγωγική διαδικασία συμβοηθούντων μελών και άλλων εποχικών εργατών –πολλοί από τους οποίους απασχολούνται μερικώς– δημιουργεί την εντύπωση ότι η ανεργία είναι μικρή. Στίς περιοχές αυτές ο εντοπισμός των πράγματι ανέργων με τη μέθοδο της δειγματοληψίας είναι δύσκολος γιατί οι έννοιες «άνεργος που ζητάει εργασία» και «ώρες εργασίας» δεν έχουν και πολύ νόημα.

Ένα μεγάλο μέρος του προβλήματος με τα στοιχεία για την απασχόληση και την ανεργία βρίσκεται στην αντίληψη ότι είναι δυνατή η αναγνώριση και καταμέτρηση των απασχολουμένων και των ανέργων στη βάση ενός μοναδικού ορισμού. Όμως η απασχόληση και η ανεργία δεν είναι ομοιογενείς καταστάσεις και εμπειρίες για όλους τους εργαζόμενους και για όλους τους άνεργους ανεξαιρέτως. Άλλα μέτρα και ορισμοί χρειάζονται για τους μισθωτούς και άλλα για τους αυτοαπασχολούμενους. Επιπλέον, άλλοι ορισμοί είναι κατάλληλοι για τους αυτοαπασχολούμενους στις αγροτικές περιοχές και άλλοι για τους αυτοαπασχολούμενους στα αστικά κέντρα. Κατά τον ίδιο τρόπο, η ανεργία και η υποαπασχόληση ανάμεσα στους μισθωτούς διαφέρει από την ανεργία και την υποαπασχόληση ανάμεσα στους αυτοαπασχολούμενους και τα συμβοηθούντα μέλη. Ακόμη και σε αυτή την τελευταία κατηγορία οι συνθήκες διαφέρουν ανάμεσα σε αστικές και αγροτικές περιοχές.

Κατά συνέπεια, η διαίρεση του πληθυσμού σε τρεις αποκλειστικές και σαφώς οροθετημένες κατηγορίες, τους απασχολούμενους, τους άνεργους και τους εκτός εργατικού δυναμικού, συλλαμβάνει μόνον ένα μέρος του προβλήματος. Έτσι είναι βέβαιο ότι αν στις έρευνες αφήνονταν στα ίδια τα άτομα να αποφασίσουν αν είναι απασχολούμενα, άνεργα ή εκτός δυναμικού, τα αποτελέσματα θα έδειχναν υψηλότερη ανεργία.

Με τα παραπάνω δεν υποστηρίζεται ότι υπάρχουν κάποιοι ορισμοί που είναι αντικειμενικά σωστότεροι από αυτούς που ήδη χρησιμοποιούνται. Είναι βέβαιο ότι θα υπάρχει πάντα διχογνωμία σχετικά με τους ορισμούς της απασχόλησης και της ανεργίας που προορίζονται για δειγματοληπτικές έρευνες και ότι πάντα θα προσφέρεται στον ερευνητή μια πληθώρα από υποψήφιους εναλλακτικούς ορισμούς. Αυτό που υποστηρίζουμε είναι ότι δεν υπάρχει ενιαίο μέτρο απασχόλησης και ανεργίας που να λειτουργεί ικανοποιητικά σε όλες τις χώρες ανεξάρτητα από το επίπεδο και το είδος ανάπτυξης και σε όλους ανεξαιρέτως τους παραγωγικούς τομείς και κλάδους. Έτσι νομίζουμε ότι δεν αποδυναμώνεται ένα βασικό εύρημα της εργασίας αυτής, συγκεκριμένα το ότι επιχειρείται στις έρευνες η καταμέτρηση των απασχολουμένων και των ανέργων με ορισμούς που βασίζονται στην έννοια της μισθωτής εργα-

σίας, όταν σχεδόν οι μισοί από τους απασχολούμενους δηλώνουν είτε αυτοαπασχολούμενοι είτε συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη.

Τα στατιστικά στοιχεία θα μπορούσαν να βελτιωθούν ουσιαστικά με την προσθήκη στο ερωτηματολόγιο ερωτήσεων σχετικά με το εισόδημα από εργασία. Μια τέτοια διαδικασία ερωτήσεων θα επιτρέψει κάποιες εκτιμήσεις για την υποαπασχόληση, ορατή και καλυμμένη, καθώς και για την κρυφή απασχόληση, φαινόμενα των οποίων οι διαστάσεις δεν μπορούν να εκτιμηθούν προς το παρόν.

Παράλληλα με τον έλεγχο της ποιότητας των στατιστικών στοιχείων, θέσαμε και ως στόχο την καταμέτρηση των ατόμων που επηρεάζονται από την ανεργία με την πλατιά της έννοια, δηλαδή της ανεπάρκειας ευκαιριών απασχόλησης. Ιδωμένο από αυτή την οπτική γωνία, το ποσοστό των ανέργων στο εργατικό δυναμικό δεν αποτελεί παρά ένα μόνον από τα συμπτώματα –σίγουρα το πιο εύκολα αναγνωρίσιμο– ενός γενικότερου προβλήματος που θα μπορούσαμε να το ονομάσουμε πρόβλημα απασχόλησης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Έλλειψη ευκαιριών απασχόλησης
(σε χιλιάδες άτομα)

	Απόλυτοι αριθμοί	%
Α. Εργατικό δυναμικό	3.862,4	100,00
Β. Ανοικτή ανεργία	299,1	7,74
Γ. Κρυφή ανεργία	54,9	1,42
Δ. Ορατή υποαπασχόληση		
Μερική απασχόληση	227,0	5,88
Μειωμένη απασχόληση για τεχνικούς και οικονομικούς λόγους	133,3	3,45
Σύνολο	714,3	18,49

Στον Πίνακα 3 συνοψίζουμε τα ευρήματά μας, παρέχοντας εκτιμήσεις για δύο από τις άλλες διαστάσεις του προβλήματος, την κρυφή ανεργία και την ορατή υποαπασχόληση. Στο εργατικό δυναμικό έχουν συνυπολογιστεί και τα άτομα εκείνα που στις έρευνες δήλωσαν εκτός εργατικού δυναμικού για «άλλους λόγους».

Συνολικά από την έλλειψη ευκαιριών απασχόλησης επηρεάζεται σχεδόν το ένα πέμπτο του εργατικού δυναμικού. Αν μάλιστα υπήρχε και τρόπος να υπολογιστεί και το μέγεθος της ομάδας των απασχολουμένων με καλυμμένη υποαπασχόληση, τότε είναι βέβαιο πως η παραπάνω εκτίμηση θα είναι σημαντικά υψηλότερη.

Στον Πίνακα 3, η ανοικτή ανεργία (7,74% του εργατικού δυναμικού) εμφανίζεται να επηρεάζει μικρότερο αριθμό ατόμων από την ορατή υποαπασχόληση (9,33% συνολικά). Το μικρότερο συστατικό στοιχείο της έλλειψης ευκαιριών αφορά τους κρυφά άνεργους (1,42%) αλλά, όπως τονίστηκε και νωρίτερα, αυτό το μέγεθος είναι σαφώς υποεκτιμημένο και πρέπει να ληφθεί με επιφύλαξη.

Για μια αποτελεσματική εμπειρική καταμέτρηση των ανέργων, με την πλατιά έννοια της ανεργίας, χρειάζονται ειδικές για το σκοπό αυτό έρευνες πάνω στα πρότυπα, τις αντιλήψεις, τις προσδοκίες και γενικότερα τη συμπεριφορά και στάση των ατόμων απέναντι στην εργασία. Αυτό όμως δεν υπονοεί ότι και η διαδικασία που ακολουθήσαμε καθώς και οι εκτιμήσεις στις οποίες καταλήξαμε δεν έχουν κάποια πρακτική χρησιμότητα. Παρά τα προβλήματα και με δεδομένες τις ατέλειες που υπάρχουν στους ορισμούς και στις έννοιες, η παρακολούθηση των μεγεθών διαχρονικά μπορεί να εντοπίσει τις αλλαγές που επέρχονται ή τουλάχιστον να εντοπίσει την κατεύθυνση των τάσεων στις σχετικές εξελίξεις.